

Artur MAKUCH, Iwona KOZŁOWSKA-MIŚ

Nowe ujęcie środków karnych w projekcie kodeksu karnego

New Conception of Means of Punishment in the Draft of Penal Code

I. Trwające od kilkunastu już lat prace nad reformą prawa karnego przynoszą wciąż nowe propozycje rozwiązań w zakresie form reakcji prawnej na czyny przez to prawo zabronione. Jedną z nich jest odrzucenie w projekcie k.k. (red. z grudnia 1991 r.) tradycyjnego na gruncie polskiego prawa karnego (od 1932 r.) podziału kar na zasadnicze i dodatkowe. W to miejsce wprowadza się podział na kary (obecne kary zasadnicze) oraz środki karne, będące w zasadzie odpowiednikiem dotychczasowych kar dodatkowych. Próba oceny tego rozwiązania, jego merytorycznych przesłanek, skutków oraz celowości wprowadzenia dokonana już została w innej pracy.¹ Tu chcielibyśmy zwrócić uwagę na nowe rozwiązania w zakresie całości środków karnych przewidzianych w projekcie. Pojęcie „środki karne” rozumiemy w niniejszym opracowaniu tradycyjnie. Obejmujemy nim, zgodnie z dotychczasowym ich ujmowaniem w literaturze², wszystkie środki reakcji karnej na czyny zabronione, a więc te wszystkie środki, którymi posługują się sądy orzekające w sprawach karnych. Pamiętając o poczynionym zastrzeżeniu możemy stwierdzić, że projekt dzieli środki reakcji karnej na cztery grupy: 1 (kary (art. 31—37),

¹ Zob. A. Makuch: *Środki karne w projekcie kodeksu karnego a kary dodatkowe w obowiązującym prawie karnym*, „Annales UMCS”, vol. XXXIX.

² Por. np. K. Buchała: *Prawo karne materialne*, Warszawa 1989, s. 80 i 82; M. Cieślak: *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1990, s. 434; A. Gubiński: *Kary dodatkowe*. „Zagadnienia Wykroczeń” 1978, nr 3, s. 22; J. Jasiński: *System środków karnych*, Warszawa 1974, s. 30 i n. oraz *Środki karne w projekcie kodeksu karnego z 1968 r.*, WPP 1968, nr 4, s. 443 i n.; J. Waszczyński: *System kar w projekcie kodeksu karnego z 1968 r.*, „Palestra” 1968, nr 12, s. 11 i n.

2) środki karne (art. 38—49), 3) środki probacyjne, a więc wolnościowe środki związane z poddaniem sprawcy próbie (art. 63—82) oraz 4) środki zabezpieczające (art. 91—98).

II. W katalogu kar (art. 31 projektu) zwraca przede wszystkim uwagę kolejność, w jakiej zostały one wymienione. Otwiera go grzywna, zamyka zaś dożywotnie pozbawienie wolności. Jak czytamy w uzasadnieniu projektu³ katalog kar ułożony jest wg abstrakcyjnie ujętego stopnia dolegliwości, od kary najłagodniejszej do najsurowszej. Ten układ ma za zadanie wskazywać sędziemu ustawowe priorytety w wyborze rodzaju kary. Jest to więc pierwsza z różnic w porównaniu do katalogu kar zasadniczych przewidzianych w art. 30 k.k., jednak jak się wydaje nie najistotniejsza. Ważne są bowiem nie różnice formalne lecz merytoryczne, tj. dotyczące przede wszystkim rodzajów i treści kar. W tym zaś zakresie bezspornie ogromne znaczenie ma rezygnacja z kary śmierci. Usunięcie jej z katalogu kar byłoby zgodne z tendencją międzynarodową i międzynarodowymi (europejskimi) porozumieniami w tym zakresie.⁴ Zdaniem projektodawców — jak to można wywnioskować z uzasadnienia⁵ — nie istnieją racjonalne przesłanki do dalszego utrzymywania tej kary w systemie prawa polskiego. Jej funkcję zabezpieczającą może bowiem skutecznie przejąć kara dożywotniego pozbawienia wolności, która ponadto może też czynić zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości.

Znaczne zmiany dają się zauważyć w zakresie kary pozbawienia wolności. Projekt przewiduje trzy jej postacie: 1) terminowe pozbawienie wolności, 2) 25 lat pozbawienia wolności oraz 3) dożywotnie pozbawienie wolności. Gdy idzie o pierwszą z nich, zwraca uwagę obniżenie jej dolnej granicy do 1 miesiąca. Jest to, jak się zdaje, przynajmniej częściowa rezygnacja z negatywnego stosunku do kar krótkoterminowych.

W siedmiu przepisach projekt wprowadza znaną kodeksowi karnemu z 1932 r. karę dożywotniego pozbawienia wolności, zawsze alternatywnie z karą 25 lat oraz karą pozbawienia wolności od 10 do 15 lat. W intencji autorów projektu kara ta ma zastąpić w prawie polskim karę śmierci i powinna być stosowana wyjątkowo. O jej wprowadzeniu zadecydowały ciężar zbrodni, za które jest przewidziana, liczenie się ze społecznym odbiorem rezygnacji z kary śmierci oraz występująca wyjątkowo potrzeba trwałej eliminacji z życia społecznego przestępców najbardziej niebezpiecznych dla społeczeństwa.⁶

³ Projekt kodeksu karnego (redakcja z grudnia 1991 r.). *Uzasadnienie*, s. 25.

⁴ T. Bojarski: *Srodki karne i zasady wymiaru kary w projekcie k.k. z 1991 r.*, „*Folia Societatis Scientiarum Lubliniensis*”, vol. 33, 1991, Hum. 1—2, s. 58.

⁵ *Projekt... Uzasadnienie*, s. 25.

⁶ *Projekt... Uzasadnienie*, s. 30.

Zasadnicze zmiany wprowadza projekt w zakresie kar ograniczenia wolności i grzywny. Pierwsza z nich staje się karą orzeczaną w miesiącach. Zgodnie z art. 33 § 1 projektu, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, kara ta trwa nie krócej niż 1 a nie dłużej niż 12 miesięcy. Gdy idzie natomiast o zmiany dotyczące jej treści, zauważyć trzeba, iż jej orzeczenie nie powoduje automatycznie utraty prawa sprawowania funkcji w organizacjach społecznych (art. 33 § 2 pkt 3 k.k.). Pozostałe ograniczenia z nią związane pozostają bez zmian (art. 33 § 2 k.k. i 33 § 2 projektu). Istotą omawianej kary pozostaje obowiązek wykonywania pracy. Ma on jednak, odmiennie niż według art. 34 k.k., jednolity charakter. Obowiązek ten, zgodnie z art. 34 projektu, polega na wykonywaniu nieodpłatnej kontrolowanej pracy społecznie użytecznej, wskazanej przez sąd w odpowiednim zakładzie pracy, placówce służby zdrowia, opieki społecznej lub na rzecz organizacji niosącej pomoc charytatywną, w wymiarze od 20—40 godzin w stosunku miesięcznym. Miejsce oraz sposób wykonywania pracy określa sąd po wysłuchaniu skazanego. Istotnym *novum* w zakresie tej kary jest przewidziana w projekcie (art. 35 § 1) możliwość oddania skazanego pod dozór, co zapewne wpłynie na jej efektywność oraz umożliwi realizację, w większym zakresie, stawianych przed nią celów. Zmiana w treści omawianej kary polega też na tym, że sąd decydując się na jej orzeczenie ma znacznie większą niż obecnie (art. 35 k.k.) możliwość nałożenia na sprawcę określonych obowiązków, takich samych jak w przypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 35 § 2 i 69 § 1 pkt 1—6 oraz § 2 projektu).

Radykalnej zmiany dokonuje projekt w ujęciu kary grzywny. Dotychczasowa grzywna kwotowa zastąpiona mianowicie zostaje systemem stawek dziennych funkcjonujących w niektórych krajach europejskich już od szeregu lat i ocenianym tam pozytywnie.⁷ Proponowane przez projektodawców rozwiązanie polega na wymierzaniu tej kary niejako w dwóch etapach. Według art. 32 § 1 projektu, w pierwszym, sąd określa ilość stawek dziennych, mając przede wszystkim na uwadze ciężar gatunkowy przestępstwa, w drugim zaś, wysokość jednej stawki z uwzględnieniem dochodów sprawcy, jego warunków osobistych, rodzinnych, stosunków majątkowych oraz możliwości zarobkowych. Jeżeli przepis szczególny nie zawiera odmiennych postanowień ilość stawek nie może być niższa niż 14 i nie może przekroczyć 360, w przypadku zaś kary łącznej — 540. Wysokość jednej stawki dziennej nie może być niższa od 1/30 części najniższego miesięcznego wynagrodzenia w chwili wyrokowania w pierwszej instancji ani też przekraczać jej stokrotności (art. 32 § 3 projektu).

⁷ K. Buchała: *System kar środków karnych i zabezpieczających w projekcie k.k. z 1990 r.*, PiP 1991, nr 6, s. 23.

Jak podkreśla się w literaturze oraz w uzasadnieniu projektu⁸, omawiany system powoduje, że orzekanie grzywny może stać się bardziej precyzyjne. Pozwala na wyznaczenie takiej grzywny, którą skazany może uiścić bez istotnego uszczerbku dla potrzeb socjalnych swojej rodziny. Istotna zmiana w zakresie omawianej kary polega również na tym, że projekt nie przewiduje obligatoryjnej grzywny obok kary pozbawienia wolności. Nie można też łączyć jej z wyrokiem 25 lat pozbawienia wolności oraz karą dożywotniego pozbawienia wolności (art. 32 § 2).

III. Projekt wprowadza także zmiany w zakresie istniejących kar dodatkowych, zmieniając ich nazwę oraz rozszerzając katalog. Określa je mianem *środków karnych* i zalicza do nich wszystkie znane obecnemu kodeksowi karnemu *kary dodatkowe* (z wyjątkiem pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych) oraz dodaje obowiązek naprawienia szkody, nawiązkę i świadczenie pieniężne. Przedmiotem dalszych rozważań będą trzy ostatnie instytucje, określane w doktrynie prawa karnego mianem cywilno-prawnych środków reakcji kraniej.⁹ Pozostałe środki karne wymienione w art. 38 projektu — (pozbawienie praw publicznych, zakaz zajmowania określonych stanowisk, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek przedmiotów i podanie wyroku do publicznej wiadomości) nie różnią się w zasadzie pod względem treści oraz zasad orzekania od odpowiadających im w kodeksie karnym z 1969 r. kar dodatkowych. Proponowane w tym zakresie zmiany uznać należy za drobne, niejako „kosmetyczne”, nie powodujące zmiany istoty (charakteru) tych środków. Nie wymagają więc one szczegółowego omówienia. Można tu jedynie zwrócić uwagę na to, że projekt (art. 39 § 2 i 3) znacznie ogranicza liczbę przestępstw, za które sąd może bądź też musi orzec pozbawienie praw publicznych oraz że dotychczasowa przesłanka orzekania tego środka — niskie pobudki — zastąpiona zostaje pojęciem motywacji zasługującej na szczególne potępienie.¹⁰ Ponadto, zakazy wymienione w art. 38 pkt 2 projektu (odpowiednio art. 38 pkt 3 k.k.) orzekane miałyby być wyłącznie fakultatywnie¹¹ (art. 40 § 1 i 2), zaś zakaz prowadzenia pojazdów także obligatoryjnie, jeżeli sprawca przestępstwa przeciwko bezpie-

⁸ Zob. np. T. Bojarski: *op. cit.*, s. 58—59; J. Sliwiński: *Nowy austriacki kodeks karny*, „ZN ASW”, nr 11, s. 66; *Projekt... Uzasadnienie*, s. 26.

⁹ M. Cieślak: *op. cit.*, s. 488—491.

¹⁰ Na temat rozróżnienia terminów „pobudka” i „motyw” zob. M. J. Lubelski: *Pojęcie pobudki w kodeksie karnym PRL*, „Palestra” 1975, nr 5—6, s. 50—59.

¹¹ Negatywnie na temat obligatoryjnego orzekania tych zakazów wypowiedzieli się m. in.: M. Szewczyk: *Uwagi dotyczące niektórych kar dodatkowych w kodeksie karnym*, PIP 1988, nr 5, s. 105 oraz J. Kulesza: *Aktualne problemy wymiaru kar dodatkowych utraty praw*, „Palestra” 1987, nr 10—11, s. 183 i n.

czeństwu w komunikacji był w chwili jego popełnienia w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego albo jeżeli uciekł z miejsca wypadku (art. 41 § 1 i 2). W zakresie przepadku przedmiotów (art. 43) zwraca uwagę to, że objęte są nim wyłącznie przedmioty pochodzące bezpośrednio z przestępstwa, z wyjątkiem podlegających zwrotowi pokrzywdzonemu lub innej osobie. Istotne *novum* stanowi również rozwiązanie polegające na dopuszczeniu możliwości orzeczenia obowiązku uiszczenia kwoty pieniężnej stanowiącej równowartość podlegających przepadkowi przedmiotów oraz zastrzeżenie, że środka tego nie stosuje się, jeżeli jego orzeczenie byłoby niewspółmierne do wagi popełnionego przestępstwa. W przypadku, gdy przedmiot przestępstwa stanowi współwłasność orzekałoby się przepadek udziału należącego do sprawcy albo obowiązek uiszczenia kwoty pieniężnej stanowiącej równowartość tego udziału. Zgodnie z art. 48 projektu podanie wyroku do publicznej wiadomości w sposób przez sąd określony może być orzeczone wyłącznie w przypadkach przewidzianych przez ustawę, a więc odmiennie niż w obecnym stanie prawnym.¹²

Więcej uwagi poświęcić natomiast należy trzem wymienionym wyżej, w części nowym, środkom o charakterze cywilnoprawnym.

1. Projekt (art. 38 pkt 5) traktuje obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, inaczej niż kodeks karny z 1969 r., jako w pełni samodzielną instytucję. Zgodnie z art. 44 § 1 sąd orzeka obowiązek poprawienia szkody w całości lub w części. Orzeczenie takie zapaść może jedynie na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej, w razie skazania sprawcy za spowodowanie śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, środowisku, mieniu lub obrotowi gospodarczemu. Do wykonania omawianego obowiązku nie stosuje się przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczeń. Przepisy projektu nie precyzują sposobu naprawienia szkody. Jak się wydaje, jest to rozwiązanie prawidłowe. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że szkody wyrządzone przestępstwem to w wielu wypadkach szkody moralne lub inne szkody społeczne o wartości niematerialnej. Ich kompensacja już z natury rzeczy jest ograniczona.¹³

Autorzy projektu podkreślają znaczenie zamieszczenia wśród środków karnych obowiązku naprawienia szkody. Pokrzywdzony nie będzie już musiał wytaczać powództwa cywilnego w procesie karnym, które często

¹² Środek ten jest współcześnie oceniany w literaturze negatywnie, np. J. Szumski: *Pod pręgierzem*, „Wokanda” 1991, nr 3, s. 5; Z. Wiernikowski: *Kara „podania wyroku do publicznej wiadomości w szczególny sposób*, PiP 1990, nr 2, s. 72—81.

¹³ Por. M. Cieślak: *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*, NP 1969, nr 2, s. 210.

pozostawione było bez rozpoznania pod byle pozorem. Według projektu sąd będzie zobowiązany do orzeczenia o tym obowiązku¹⁴ (oczywiście pod warunkiem, że uprawniony zgłosi wniosek w tym przedmiocie). W literaturze podkreśla się, że jest to jeden ze środków o charakterze profilaktyczno-wychowawczym, wykazujący zdecydowaną przewagę elementu cywilistycznego.¹⁵

Nałożenie obowiązku naprawienia szkody w całości lub w części przewidują też inne niż art. 38 pkt 5 przepisy projektu (obligatoryjne — art. 64 § 3, fakultatywnie — art. 35 § 2, 69 § 2).

2. Projekt włącza do katalogu środków karnych nawiązkę (art. 38 pkt 6) dotychczas formalnie nie zaliczaną ani do kar zasadniczych, ani dodatkowych. Instytucja ta w doktrynie prawa karnego nie jest oceniana jednolicie, a to ze względu na jej mieszany karno-kompensacyjny charakter. Przyrównuje się ją bądź do kary, bądź do cywilnoprawnego odszkodowania. Dominuje jednak pogląd uznający nawiązkę za środek o charakterze mieszanym, z dominacją raczej pierwiastka karnego.¹⁶ W intencji autorów projektu nawiązka ma polegać na zryczałtowanym odszkodowaniu. Według proponowanych unormowań można odróżnić dwie jej postacie. Pierwszą z nich określa art. 44 § 2, drugą zaś art. 45 projektu. Zgodnie z pierwszym powołanym przepisem może być ona orzeczona na rzecz pokrzywdzonego w celu zadośćuczynienia za ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała, rozstrój zdrowia, a także za krzywdę moralną lub cierpienie fizyczne; sąd może też orzec nawiązkę w razie skazania za przestępstwo przeciwko środowisku. W postaci tej zastępuje ona obowiązek naprawienia szkody, np. w sytuacji gdy występują trudności w zakresie udowodnienia jej wielkości. Druga postać nawiazki, niezależna od obowiązku naprawienia szkody lub nawiazki na rzecz pokrzywdzonego, przewidziana w art. 45 projektu, jest w zasadzie odpowiednikiem nawiazki określonej w art. 59 a pkt 1 k.k., z tym, iż jej orzeczenie pozostawione jest uznaniu sądu. Wysokość nawiazki, jeżeli przepis szczególny nie stanowi inaczej¹⁷, nie może przekroczyć pięciokrot-

¹⁴ Projekt... Uzasadnienie, s. 35.

¹⁵ J. Waszczyński: *Kary dodatkowe w nowym kodeksie karnym*, PiP 1969, nr 10, s. 524; M. Leonieni: *Kary dodatkowe w kodyfikacji karnej z 1969 r.*, NP 1969, nr 11—12, s. 1614—1615; M. Cieślak: *Polskie prawo...*, s. 489.

¹⁶ M. Cieślak: *Polskie prawo...*, s. 488—489. Na podobieństwa i różnice między nawiązką a karą oraz między nawiązką a odszkodowaniem zwraca uwagę W. Swida: *Prawo karne*, Warszawa 1989, s. 268—270; zob. I. Andrejew: *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1986, s. 277; K. Buchała: *Prawo karne...*, s. 501; J. Śmietanka, Z. Krauze: *Instytucja nawiazki w przyszłym prawie karnym*, PiP 1967, nr 3, s. 394—409.

¹⁷ Przepisem takim jest art. 170 § 2 projektu. W części szczególnej nawiązkę przewiduje też art. 214 § 4.

ności najniższego miesięcznego wynagrodzenia w czasie orzekania w pierwszej instancji (art. 46).

3. Rozwiązanie przyjęte w art. 38 pkt 7 i 47 projektu, w myśl którego świadczenie pieniężne staje się w pełni samodzielną instytucją, stanowi całkowite novum w prawie polskim. Przepisy te stanowią, że sąd może orzec ten środek odstępując od wymierzenia kary, a także w wypadkach wskazanych w ustawie (obligatoryjnie — art. 170 § 1 zd. 1 lub fakultatywnie — art. 170 § 1 zd. 2, art. 64 § 3). Świadczenie to miałyby być orzekane na określony cel społeczny, a jego wysokość nie mogłaby przekroczyć trzykrotności najniższego miesięcznego wynagrodzenia w chwili orzekania w pierwszej instancji. Zdaniem projektodawców¹⁸ środek ten nie jest formą naprawienia szkody i nie może go zastępować. Pełni natomiast funkcję związaną z potrzebą kształtowania świadomości prawnej, np. w sytuacji, gdy ze względów przewidzianych w przepisie sąd nie orzeka kary (lub umarza warunkowo postępowanie) uznaje jednak za konieczne danie wyrazu temu, że sprawca popełnił czyn zabroniony.

Wprowadzając przedstawione środki o charakterze cywilno-prawnym projekt dąży do znacznego wzmocnienia funkcji kompensacyjnej prawa karnego wypełniając w ten sposób lukę w prawie karnym, które jak dotychczas więcej troszczy się o ukaranie przestępcy niż o złagodzenie krzywdy poniesionej przez jego ofiarę¹⁹

IV. Projekt rozwija występujące w prawie polskim środki probacyjne wprowadzając szereg zmian, które wzbogacają ich treść i formę.

1. W projekcie — w stosunku do obecnego stanu prawnego — nastąpiło znaczne rozszerzenie zakresu stosowania warunkowego umorzenia postępowania, złagodzenie przesłanek oraz wzmocnienie jego probacyjnego charakteru. Przede wszystkim — podkreślić trzeba, że — wyłączną kompetencję do stosowania warunkowego umorzenia postępowania przyznano sądowi (art. 63 § 1 projektu k.k. w zw. z art. 332 i 338—339 projektu k.p.k.), za którym to rozwiązaniem od dawna opowiadało się wielu przedstawicieli doktryny.²⁰ W uzasadnieniu projektu podkreśla się, że zaletą takiego unormowania jest zapewnienie prowadzenia jednolitej polityki kryminalnej i częstsze sięganie do warunkowego umorzenia niż warunkowego zawieszenia wykonania kary. Środek ten będzie konkuro-

¹⁸ Projekt (...). Uzasadnienie, s. 37.

¹⁹ I. Andrejew: *op. cit.*, s. 277.

²⁰ Zob. m. in. A. Marek: *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 1973; B. Kunicka-Michalska: *Warunkowe umorzenie postępowania karnego w latach 1970—1977*, Wrocław—Warszawa 1982; A. Zoll: *Materialnoprawna problematyka warunkowego umorzenia postępowania karnego*, Warszawa—Kraków 1973; M. Cieślak: *Materialnoprawne oblicze warunkowego umorzenia*, PiP 1971, nr 3—4, s. 615 i n.

wał z karą ograniczenia wolności i grzywną, do których sięgać można w razie negatywnej prognozy co do sprawcy albo też potrzeby kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa, jeżeli kontrolowana wolność i nałożone obowiązki nie zostaną uznane za wystarczające dla jej kształtowania.²¹ Istotne zmiany wprowadzono w projekcie w zakresie przesłanek stosowania warunkowego umorzenia postępowania. Przede wszystkim ograniczono przesłankę dotychczasowej niekaralności sprawcy tylko do przestępstw umyślnych, poszerzając tym samym krąg podmiotów, do których instytucja ta może mieć zastosowanie. Temu celowi służy także rozszerzenie katalogu przestępstw zagrożonych karą nie przekraczającą 3 lat pozbawienia wolności w części szczególnej projektowanego kodeksu, co stanowi również jedną z przesłanek stosowania warunkowego umorzenia postępowania.

Wzmocniono probacyjny charakter warunkowego umorzenia postępowania, zwiększając skalę obowiązków, które mogą być nakładane na sprawcę w okresie próby. Zgodnie z art. 64 § 3 projektu sąd umarzając warunkowo postępowanie — co stanowi *novum* — zobowiązuje sprawcę do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przestępstwem (jest to zatem obowiązek sądu w każdym przypadku, a nie tylko w odniesieniu do przestępstw przeciwko mieniu, jak to jest obecnie), a może na niego nałożyć obowiązki takie, jak: 1) przeproszenie pokrzywdzonego, 2) powstrzymanie się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających, 3) poddanie się leczeniu w warunkach ambulatoryjnych, w szczególności odwykowemu lub rehabilitacyjnemu, a ponadto orzec 4) świadczenie pieniężne oraz 5) zakaz prowadzenia pojazdów do lat 2. Istotną nowością na gruncie tej instytucji jest ponadto przyznanie sądowi kompetencji do oddawania sprawcy w okresie próby pod dozór kuratora, osoby godnej zaufania lub instytucji albo organizacji społecznej, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub opieka nad skazanymi (art. 64 § 2). Ciekawym rozwiązaniem jest też to, że czas i sposób wykonywania nałożonych obowiązków sąd określałby dopiero po wysłuchaniu skazanego (art. 64 § 4 w zw. z art. 71), zaś w okresie próby — o ile przemawiałyby za tym względy wychowawcze — mogłyby je zmieniać, rozszerzać, ustanawiać nowe, tak jak i od dozoru zwolnić lub dozór ustanowić. Konsekwencją pozytywnego wpływu okresu próby byłoby definitywne umorzenie sprawy, zaś wynik negatywny okresu próby zobowiązywałby sąd do podjęcia postępowania. W świetle projektu sąd podejmuje postępowanie karne, gdy sprawca w okresie próby popełnił przestępstwo umyślne, za które został prawomocnie skazany lub pozostawia się decyzję w tej sprawie uznaniu sądu, gdy sprawca w okresie próby lub po

²¹ Projekt... Uzasadnienie, s. 47—48.

wydaniu orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania, lecz przed jego uprawomocnieniem się, rażąco narusza porządek prawny, a w szczególności, gdy w tym czasie popełnił przestępstwo albo też, gdy w okresie próby uchyla się od dozoru wykonywania nałożonych obowiązków lub orzeczonych środków karnych (art. 65).

W projekcie zrezygnowano z możliwości uzależnienia warunkowego umorzenia postępowania od złożenia poręczenia przez organizację społeczną, kolektyw pracowniczy lub kolektyw, w którym sprawca uczy się lub odbywa służbę, czy też osobę godną zaufania. Środki te uznano bowiem za nieskuteczne i nieefektywne.

2. Ważnym instrumentem indywidualizacji reakcji na przestępstwo jest instytucja warunkowego zawieszenia wykonania kary, jako forma warunkowego skazania w stosunku do sprawców nie wykazujących cech głębokiej demoralizacji, kiedy to efekt wychowawczy może dać poddanie go próbie w warunkach kontrolowanej wolności, a nie szkodliwa wręcz izolacja w zakładzie karnym w warunkach bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Instytucja ta jest typowym wyrazem racjonalizacji szczególnoprewencyjnej²², choć obowiązujący kodeks karny (art. 73 § 2 *in fine*) każe brać pod uwagę także i to, czy wzgląd na społeczne oddziaływanie kary nie przemawia przeciwko jej zawieszeniu. Ten niezgodny z istotą instytucji warunek proponuje usunąć projekt k.k., czyniąc zadość pogładowi, że instytucja ta powinna być oparta tylko na przesłankach szczególnoprewencyjnych. Pozytywna prognoza ma opierać się na ocenie właściwości i warunków osobistych sprawcy, jego dotychczasowym sposobie życia. Projekt przewiduje możliwość stosowania warunkowego skazania nawet wobec recydywistów, nie wyłącza zatem *a priori* domniemania pozytywnej prognozy w stosunku do tej kategorii sprawców, czyniąc jedynie zastrzeżenie, że w wypadku recydywy wielokrotnej musi zachodzić wyjątkowy wypadek uzasadniony szczególnymi okolicznościami (art. 66 § 3). Projekt przewiduje nadto znaczne rozszerzenie pola stosowania tej instytucji, stanowi bowiem, że warunkowo zawiesić można wykonanie nie tylko kary pozbawienia wolności nie przekraczającej lat 2, tak w odniesieniu do przestępstw umyślnych, jak i nieumyślnych (obecnie do lat 3) ale i samoistnie orzeczoną karę grzywny oraz środek karny w postaci zakazu prowadzenia pojazdów (art. 66 § 1 i 72). Formuła warunkowego zawieszenia wykonania kary w związku ze zmianami wprowadzonymi przez projekt przybiera dwie odmienne postacie. Pierwsza z nich oznacza faktycznie warunkową rezygnację z wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności i ograniczenie się do wykonania orzeczonej grzywny w wysokości do 180 stawek dziennych. W razie zarządzenia wykonania kary

²² Por. W. Świda: *op. cit.*, s. 302—307.

pozbawienia wolności tak zawieszony, grzywna nie podlegałyby wykonaniu, zaś kara pozbawienia wolności ulegałyby skróceniu o okres odpowiadający połowie uiszczonych stawek dziennych (art. 68). Okres próby nie jest w tym przypadku powiązany ani z dozorem kuratora, ani z obowiązkami probacyjnymi. Ma on motywować sprawcę do powstrzymywania się od przestępstwa stanowiąc *sui generis* gwarancję, że rezygnacja z wykonania kary nie była błędem ze strony sądu. Jak wynika z uzasadnienia, tak ukształtowany środek nie jest formą kontrolowanej wolności. nie ma funkcji resocjalizacyjnej: jest stosowany tradycyjnie, gdy istnieje prawdopodobieństwo zbliżone do pewności, że sprawca nie powróci na drogę przestępstwa, ma więc zapobiegać zwiększeniu populacji więziennej. Należy więc oczekiwać, że będzie rzadko stosowany²³. Druga odmiana tego środka związana jest natomiast z ustanowieniem dozoru kuratora, osoby godnej zaufania lub instytucji albo organizacji społecznej, do działalności której należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub opieka nad skazanymi i nałożeniem przez sąd obowiązków resocjalizujących wymienionych w art. 69 § 1 projektu. Zwraca uwagę wzbogacenie środków oddziaływania w okresie próby na skazanego multi-recydywistę poprzez ustanowienie obligatoryjnego dozoru (art. 69 § 2 i 70 § 2). Ta odmiana tego środka odpowiada zatem idei resocjalizacji sprawcy w warunkach kontrolowanej wolności, tzn. zakłada się, że cele kary mogą być osiągnięte poza murami zakładu karnego poprzez wychowawcze oddziaływanie na skazanego i udzielenie mu pomocy w ramach dozoru i obowiązków probacyjnych. Także i przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary projektodawcy zrezygnowali z uzależnienia go od poręczenia organizacji, instytucji lub osoby godnej zaufania, jako nieskutecznego z punktu widzenia celów tego środka. Bilans zmian zawartych w projekcie jest zatem na gruncie tej instytucji znaczny.

3. Do środków probacyjnych należy też warunkowe przedterminowe zwolnienie. Instytucja ta jest również wyrazem indywidualizacji kary pozbawienia wolności. Przesłanką merytoryczną warunkowego przedterminowego zwolnienia jest pozytywna prognoza, że pomimo wcześniejszego zwolnienia skazany nie powróci na drogę przestępstwa. Zawarte w art. 90 § 1 k.k. stwierdzenie, że warunkowe zwolnienie następuje, gdy „mimo niewykonania kary w całości jej cele zostały osiągnięte” jest w zasadzie nierealistyczne i daje podstawę do przenoszenia na grunt tej instytucji kryteriów prewencji ogólnej, co jest niesłuszne w świetle jej indywidualno-prewencyjnego charakteru. Projekt w art. 75 skreśla słusznie kryterium „spełnienia celów kary”.²⁴ Przesłanką formalną wa-

²³ Projekt... Uzasadnienie, s. 48.

²⁴ Zob. A. Marek: *Prawo karne. Część ogólna*, Bydgoszcz 1992, s. 297; W. Świda: *op. cit.*, s. 313—317.

runkowego zwolnienia jest natomiast odbycie przez skazanego określonej w ustawie części kary. Projekt stanowi, iż skazanego można warunkowo zwolnić po odbyciu przez niego co najmniej połowy kary, nie wcześniej jednak niż po 3 miesiącach. Odmienne reguły dotyczą skazanego w warunkach recydywy zwykłej, którego można warunkowo zwolnić dopiero po odbyciu dwóch trzecich kary, ale nie wcześniej niż po 6 miesiącach oraz skazanego recydywisty wielokrotnego, którego warunkowe zwolnienie nastąpić może dopiero po odbyciu trzech czwartych kary, nie wcześniej jednak niż po 6 miesiącach (art. 76). W związku z wprowadzeniem kary dożywotniego pozbawienia wolności, projekt przewiduje dla skazanych na tę karę możliwość warunkowego zwolnienia po odbyciu 25 lat kary. Projekt nie przewiduje natomiast obowiązujących obecnie (art. 91 § 2 k.k.) skróconych okresów odbywania kary przez: 1) skazanych za przestępstwo nieumyślne, 2) sprawców młodocianych, 3) sprawujących pieczę nad dzieckiem do lat 15 oraz 4) kobiet, które ukończyły 60 lat życia lub mężczyźni, którzy ukończyli 65 lat życia. Jak przewiduje art. 91 § 2 i 5 obecnie obowiązującego k.k. warunkowe zwolnienie w/w podmiotów może nastąpić po odbyciu co najmniej jednej trzeciej kary, nie wcześniej niż po odbyciu 6 miesięcy kary pozbawienia wolności. Projektodawcy rezygnują z tego unormowania motywując to tym, że tak niskie minima zakładały, że tym osobom wymierza się także surowe kary, co koliduje z zasadą art. 2 projektu i celami kary określonymi w art. 50 i 51 projektu. Dewaluowały się też orzeczenia sądu i w pewnym stopniu oddawały decyzje co do czasu trwania kary pozbawienia wolności w ręce administracji zakładów karnych.²⁵ Projekt znosi nadto zasadę nie stosowania warunkowego zwolnienia do multirecydywistów, „chyba że szczególne okoliczności za tym przemawiają (art. 91 § 3). Wiąże się to z odmiennym, postulowanym też w doktrynie ²⁶, podejściem do recydywistów, w szczególności z przekonaniem o potrzebie poddania ich dozorowi kuratora przez cały okres próby, który nie może być krótszy niż 3 lata (art. 78 projektu). Projekt rezygnuje także z uzależnienia stosowania warunkowego zwolnienia od poręczenia. Pewne wątpliwości budzi sformułowanie uzasadnienia projektu dotyczące nie regulowania przez projektowany kodeks karny obowiązków probacyjnych, ich zmiany, ustanawiania nowych, kwestii kuratora, zwolnienia od dozoru lub jego ustanowienia. Przesuwa się tę problematykę do kodeksu karnego wykonawczego, podobnie jak i uregulowanie przyczyn odwołania warunkowego zwolnienia. Projekt łagodzi nadto ostry rygor przewidziany w art. 96 k.k., dotyczący zakazu

²⁵ Projekt... Uzasadnienie, s. 50—51.

²⁶ S. Lelental: Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne* 1977, nr 7, s. 255 i n.

ponownego warunkowego zwolnienia w razie jego uprzedniego odwołania, stanowiąc, że ponowne warunkowe zwolnienie nie może nastąpić przed upływem roku od osadzenia skazanego w zakładzie karnym, a w wypadku dożywotniego pozbawienia wolności — przed upływem 3 lat (art. 79).

W zakresie środków probacyjnych projekt wprowadza więc szereg zmian o różnym ciężarze gatunkowym, wzbogacając formy oddziaływania na sprawcę w okresie próby oraz poszerzając zakres ich stosowania.

V. Projekt, tak jak kodeks obecny przewiduje w rozdziale X trzy rodzaje środków zabezpieczających:

1) związane z popełnieniem przestępstwa w stanie niepoczytalności lub poczytalności ograniczonej,

2) związane z popełnieniem przestępstwa w związku z nałogowym uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego,

3) środki zabezpieczające o charakterze administracyjnym związane z orzeczeniem zakazów lub przepadku przedmiotów, stanowiących środki karne.

Ujęcie pierwszych dwóch środków różni się wyraźnie od dotychczasowego ich unormowania na gruncie kodeksu karnego. Przede wszystkim projektodawcy wprowadzają nie znaną obecnemu kodeksowi (ani k.k. z 1932 r.) ogólną zasadę, że środek zabezpieczający związany z umieszczeniem w zakładzie zamkniętym sąd może orzec tylko wtedy, gdy jest to niezbędne aby zapobiec ponownemu popełnieniu przez sprawcę czynu zabronionego związanego ze stanem jego upośledzenia umysłowego, chorobą psychiczną lub znacznym uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego. Orzekanie następuje po uprzednim wysłuchaniu lekarzy psychiatrów oraz psychologa (art. 91). Zasada ta ma zastosowanie do 3 odrębnych grup sprawców, tzn. tych, którzy popełnili czyn zabroniony w stanie niepoczytalności; tych, którzy popełnili przestępstwo w stanie poczytalności ograniczonej oraz tych, którzy popełnili przestępstwo w związku z uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego. Przesłanką obligatoryjnego orzeczenia o umieszczeniu w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie jest — w myśl art. 92 § 1 — popełnienie w stanie niepoczytalności czynu o znacznej szkodliwości społecznej i wysokie prawdopodobieństwo ponownego popełnienia takiego czynu. Projekt daje sądowi możliwość ponownego umieszczenia takiego sprawcy w szpitalu psychiatrycznym lub w innym odpowiednim zakładzie na tej samej podstawie, ale przed upływem 5 lat od zwolnienia z zakładu. Jak podkreśla się w uzasadnieniu w ten sposób zwolnienie z zakładu jest orzekane niejako na próbę, ale bez środków probacyjnych.²⁷

²⁷ Projekt... Uzasadnienie, s. 55.

Odmienne reguły dotyczą sprawców przestępstw popełnionych w stanie znacznego ograniczenia poczytalności (art. 30 § 2 projektu), także jeżeli weźmiemy pod uwagę obowiązujące rozwiązanie w k.k. z 1969 r. W stosunku do sprawców skazanych na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo popełnione w stanie ograniczonej poczytalności określonej w art. 30 § 2 projektu sąd może orzec umieszczenie sprawcy w zakładzie karnym, w którym stosuje się szczególne środki lecznicze lub rehabilitacyjne (dotychczas — w szpitalu psychiatrycznym lub innym odpowiednim zakładzie na podstawie art. 100 k.k.). W uzasadnieniu projektodawcy motywują proponowane zmiany tym, że szpitale psychiatryczne, w których umieszczano sprawców przestępstw popełnionych w stanie poczytalności ograniczonej nie są do tego przygotowane, ani pod względem odpowiedniej metodyki leczenia, ani też nie są odpowiednio zabezpieczone przed ucieczką tego rodzaju pacjentów.²⁸ W odniesieniu do tych sprawców, którzy zostali skazani na karę nie przekraczającą 3 lat pozbawienia wolności za przestępstwo popełnione w stanie ograniczonej poczytalności, a wyniki leczenia lub rehabilitacji są zadawalające, sąd mógłby warunkowo zwolnić bez ograniczeń związanych z limitem odbycia określonej części kary. Dozór kuratora byłby jednak obowiązkowy (art. 93 § 2). Skazani zaś na karę przekraczającą 3 lata pozbawienia wolności w warunkach art. 93 § 1 mogliby uzyskać warunkowe zwolnienie tylko na zasadach ogólnych. W stosunku do nich zakłada się bowiem, że popełnili przestępstwo i mogą być niebezpieczni dla otoczenia.

Umieszczenie w zamkniętym zakładzie leczenia odwykowego jest kolejnym typem leczniczego środka zabezpieczającego. I tu projekt dokonuje szeregu zmian. Przede wszystkim jako przesłankę jego stosowania wskazuje wysokie prawdopodobieństwo ponownego popełnienia przestępstwa związanego z uzależnieniem od alkoholu lub innego środka odurzającego, zaś skazanie nie może dotyczyć kary pozbawienia wolności przekraczającej 2 lata (art. 94 § 1 i 2). Ogranicza się okres pobytu w takim zakładzie, przyjmując minimum 3 miesiące (w k.k. — 6 miesięcy) oraz maksimum 24. Zasadą jest zaliczenie na poczet kary okresu pobytu w zakładzie leczenia odwykowego (art. 94 § 3 i 4). Istotną nowością jest też to, że w razie postępów w leczeniu w zamkniętym zakładzie leczenia odwykowego, sąd może zamienić ten środek na leczenie ambulatoryjne lub rehabilitacyjne na okres próby od 6 miesięcy do 2 lat, stosując równocześnie dozór kuratora (instytucji, osoby godnej zaufania). Przy pozytywnym wyniku próby oznacza to uznanie kary za odbytą z upływem jej okresu, a przy negatywnym — ponowne umieszczenie skazanego w zam-

²⁸ Projekt..., *Uzasadnienie*, s. 55.

kniętym zakładzie leczenia odwykowego lub w zakładzie karnym (art. 95 § 2 i 3). Zasada, na której opierają się projektowane rozwiązania jest priorytet leczenia i rehabilitacji przed stosowaniem środków karnych oraz proporcjonalność pozbawienia wolności związanej ze środkiem zabezpieczającym w postaci umieszczenia w zakładzie zamkniętym do wagi popełnionego czynu i zagrożenia dla porządku prawnego ze strony sprawcy. Projekt ogranicza zatem możliwości stosowania środków leczniczych o charakterze izolacyjnym i zwiększa kryteria gwarancyjne ich stosowania (art. 91). Uniemożliwia to stosowanie zamkniętego zakładu leczniczego wobec sprawców drobnych przestępstw oraz w sytuacji, gdy prawdopodobieństwo popełnienia ponownego przestępstwa nie jest wysokie.²⁹

W zakresie środków zabezpieczających o charakterze administracyjnym, projekt nie przewiduje żadnych zmian w stosunku do obecnej regulacji.

VI. Na zakończenie podkreślić trzeba, że projektowane rozwiązania w zakresie środków reakcji na czyny zabronione stwarzają szersze i jak się wydaje skuteczniejsze możliwości oddziaływania na sprawców. Nowe ujęcie tych środków przyczynić się może także do liberalizacji i humanizacji prawa karnego. Większego znaczenia niż obecnie nabierają bowiem środki wolnościowe.

SUMMARY

The study discusses the changes postulated in the December 1991 draft of the Penal Code, concerning the traditionally-understood means of punishment. This conception covers penalties, means of punishment that basically correspond to the existing additional penalties, probation measures and security measures. The part concerning penalties highlights the following alterations: the abolition of death penalty, introduction of the penalty of life imprisonment, and the lowering of the lower limit of the penalty of deprivation of liberty. There are also changes concerning the penalty of restricted freedom and the penalty of fine. The former would be a penalty meted out in months and its basic duty, i.e. obligation to do community work would have a uniform character. Moreover, while deciding about this penalty, the court would have greater freedom than now to impose specific obligations on the offender. The fine, according to the draft, would be administered under a daily rate system.

The article then presents changes in additional penalties, which were defined in the draft as means of punishment. It was emphasized that the catalogue of those means includes all the existing additional penalties and also new civil-law measures, i.e. the obligation to redress damage, to pay compensation and pecuniary consideration. It was pointed out that the changes concerning the existing additional penalties are negligible and do not alter the character (essence) of these institutions. This is not the case, however, with the three civil-law measures,

²⁹ Zob. K. Buchała: *System kar...*, s. 29.

whose introduction can be of great practical importance and can permit the penal law to exercise also the compensatory function.

The study further discusses probation measures, i.e. conditional discontinuance of criminal proceedings, conditional suspension of punishment and conditional release on parole. The objective of the suggested changes is to broaden the scope of their application, enrich the forms of treatment of the offender and strengthen their probationary character. Conditional discontinuance of proceedings is left solely with the competence of the court. It should be noted that with regard to the premises of its application, the condition of absence of the offender's criminal record is limited only to intentional offences. The forms of corrective treatment of the offender can be enriched primarily by increasing the scale of obligations and by applying supervision. Conditional suspension would cover not only prison terms of up to two years, both with intentional and unintentional offences, but also the fine alone and the ban on driving vehicles. This institution will thus assume a strictly individual-preventive character just like conditional release on parole. The present draft of the Penal Code does not *a priori* exclude the application of these measures to recidivists, nor does it contain a ban on new parole if it has been previously revoked. The draft also abandons the practice of making the application of a probation measure dependent on offering guarantee.

In security measures, changes concern medical drugs, whose application has been based on entirely new grounds: the necessity to prevent the offender from committing a prohibited act again, due to his mental impairment, mental illness or considerable dependence on alcohol or intoxicants.

